ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΦΛΩΡΟΥ

ΑΙ ΠΕΡΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΓΝΩΜΑΙ ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ

Ὁ Ἑλληνισμὸς πρῶτος ἐν τῷ κόσμῳ ἀνέπτυξε τελειότερον τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ νόμου, ἐνῷ πρὸ αὐτοῦ ἡ θέλησις τῶν βασιλέων τῆς Ἀνατολῆς ἀπετέλει νόμον, ὅσον αὐθαίρετος καὶ ἂν ἦτο. Ὁ ἀνήσυχος καὶ δαιμονιώδης ἑλληνικὸς νοῦς, ὁ ἐλευθέρως σκεπτόμενος, ἔθιξεν ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ εἰς τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν ἔδωκε τὴν προσήκουσαν λύσιν. Εὗρε καὶ ἐφήρμοσε πρῶτος ὅλα τὰ εἴδη τῶν πολιτευμάτων ἀπὸ τοῦ ἀπολυταρχικοῦ τῶν αἰσυμνητῶν μέχρι τοῦ κομμουνιστικοῦ τῶν Λιπαρῶν νήσων [1].

Οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοί μας πρῶτοι ἀντελήφθησαν τὴν οὐσίαν τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ ἀντέδρασαν κατὰ τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας, χωρὶς βεβαίως νὰ δώσουν ὁριστικὴν λύσιν εἰς αὐτά. Ἔθεσαν ἁπλῶς τὰ ζητήματα καὶ μὲ τὰς ἀποπείρας λύσεώς των κατέδειξαν τὴν μεγάλην δυσκολίαν αὐτῶν. Κατὰ τὸν Laurent οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐγνώριζον ὅλας τὰς μορφὰς τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπὸ 24 αἰώνων αἱ μεταγενέστεραι γενεαὶ οὐδὲν εἰς τὰς παρατηρήσεις ἐκείνων προσέθεσαν [2].

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι περὶ τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων δὲν ἔδειξαν ζωηρὸν διαφέρον, διότι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα ἦσαν πολὺ ἁπλᾶ καὶ ὡς συνδεόμενα μὲ τὴν ἐργασίαν καὶ τὸν ὑλικὸν πλοῦτον δὲν ἔτυχον τῆς δεούσης προσοχῆς. Ἡ ἐργασία ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν παραγωγὴν ὑλικῶν ἀγαθῶν ἐκάλυπτεν ἀποκλειστικῶς τὸ διαφέρον τῶν δούλων καὶ ὄχι τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν [3]. «Νὴ Δί' ἔφη· οὗτοι μὲν γὰρ ὠνούμενοι βαρβάρους ἀνθρώπους ἔχουσιν, ὥστ' ἀναγκάζειν ἐργάζεσθαι, ἃ καλῶς ἔχει· ἐγὼ δ' ἐλευθέρους καὶ συγγενεῖς». Εἰς τὴν Σπάρτην μάλιστα ἀπηγορεύετο ὑπὸ τῶν λυκουργείων νόμων ἡ περὶ τὰ βιοποριστικὰ ἐπαγγέλματα ἐνασχόλησις: «Ἐν δὲ τῇ Σπάρτῃ ὁ Λυκοῦργος τοῖς μὲν ἐλευθέροις τῶν ἀμφὶ χρηματισμὸν ἀπεῖπε μηδενὸς ἅπτεσθαι». Διὰ τοῦτο οὐδὲν αὐτοτελὲς ἔργον τῶν φιλοσόφων περὶ οἰκονομίας διεσώθη μέχρις ἡμῶν, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰ «Οἰκονομικά», ἔργον ψευδαριστοτέλειον. Τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα θίγονται ἐκτενέστερον εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος «Πολιτεία» καὶ «Νόμοι» καὶ εἰς τὰ «Πολιτικὰ» καὶ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Πλάτων ἀντιμετωπίζων τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του ἀπὸ πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς σκοπιᾶς ἐξαίρει τὰ ἐκ τῆς γεωργίας ἀγαθά, καταδικάζει τὸ κέρδος καὶ τὸν δανεισμὸν ἐπὶ τόκῳ, δέχεται ὅπως ὁ χρυσὸς ἀποτελέσῃ μέσον συναλλαγῆς, ἀλλὰ μόνον μὲ τὸ ἐξωτερικόν, καὶ εἶναι θιασώτης καὶ ὑπέρμαχος τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας, ἥτις θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἱεραρχίαν καὶ ἁρμονίαν τῶν τάξεων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζων τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα ἀντὶ τῆς θεωρητικῆς μεθόδου τοῦ Πλάτωνος ἠκολούθησε τὴν ἀναλυτικὴν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν παρατήρησιν καὶ κατέληξεν εἰς ὅλως διάφορα συμπεράσματα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς οἰκονομίας τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Κατὰ

---

1) Pöhlmann - Fr. Oertel, Geschichte der Sozialen Frage und der Sozialismus in der antiken Welt, 3η ἔκδ., 1, 1925, σελ. 36.

2) J. Laurent, Essais d' Histoire Sociale. La Grèce Antique, 1933, σελ. 23.

3) Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 7, 6.

4) Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτ. 2, 2.

τὸν Σταγιρίτην φιλόσοφον τὸ ἀτομικιστικὸν πνεῦμα εἶναι μέγα κίνητρον πρὸς ἀτομικὴν δρᾶσιν καὶ πρόοδον, ἡ δὲ πολιτικὴ δρᾶσις δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀπόλυτον ἀποτελεσματικότητα ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ξενοφῶν ἠσχολήθη περὶ τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα, αἱ δὲ οἰκονομικαί του ἀπόψεις εἶναι ἐγκατεσπαρμέναι εἰς τὰς διαφόρους συγγραφάς του καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν «Περὶ προσόδων», ἔνθα ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του, ὅπως παράσχῃ συμβουλὰς εἰς τοὺς δυσπραγοῦντας Ἀθηναίους ἕνεκα τῆς ἀπωλείας μεγάλου μέρους τοῦ φόρου τῶν συμμάχων, ἀναπτύσσει οὐσιώδεις δημοσιονομικοὺς κανόνας σχετιζομένους πρὸς τὴν αὔξησιν τῶν δημοσίων προσόδων. Ὡσαύτως εἰς τὸν «Οἰκονομικὸν» περιγράφει κατὰ τρόπον λίαν παραστατικὸν τὴν μορφὴν καὶ τὴν σύνθεσιν τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας· εἰς τὴν «Κύρου Παιδείαν» παρέχει θαυμασίας εἰκόνας τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων καὶ τέλος εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα», τὸ «Συμπόσιον» κ.λ. ἅπτεται διαφόρων θεμάτων οἰκονομικῆς ὑφῆς.

Τὰ σημαντικώτερα οἰκονομικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα θίγει, εἶναι τὰ ἑξῆς : Οἰκονομία καὶ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, στοιχεῖα συνιστῶντα τὴν ἔννοιαν τῆς οἰκονομίας (ἀνάγκαι—μέσα ἱκανοποιήσεως αὐτῶν), αἱ ἀνάγκαι ἐλατήρια τῶν πράξεων, κορεσμὸς καὶ συνεχὴς ἀνάπτυξις τῶν ἀναγκῶν, συντελεσταὶ τῆς παραγωγῆς, νόμος τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως, ἀξία καὶ τιμὴ τῶν ἀγαθῶν, ἀξία καὶ εἶδη αὐτῆς, καθαρὸν προϊόν, οἰκονομικαὶ μονάδες, χρῆμα, φυσιοκρατικὴ καὶ ἐμποριοκρατικὴ ὀργάνωσις τῆς οἰκονομίας κ. λ.

Ἐκ τῶν θεμάτων τούτων ἄλλα μὲν ἀναπτύσσει συστηματικώτερον, ἄλλα δὲ ἁπλῶς σκιαγραφεῖ.

Οἰκονομία καὶ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη

Οἰκονομία κατὰ τὸν Ξενοφῶντα εἶναι ἐπιστήμη, ὅπως ἡ ἰατρική, ἡ χαλκευτικὴ καὶ ἡ τεκτονικὴ καὶ ἔχει ὡς ἔργον τὴν καλὴν διοίκησιν καὶ διαχείρισιν τοῦ οἴκου : «Εἰπέ μοι, ἔφη, ὦ Κριτόβουλε, ἆρά γε ἡ οἰκονομία ἐπιστήμης τινὸς ὄνομά ἐστιν, ὥσπερ ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ χαλκευτικὴ καὶ ἡ τεκτονική ; . . . Δοκεῖ γοῦν, ἔφη ὁ Κριτόβουλος, οἰκονόμου ἀγαθοῦ εἶναι εὖ οἰκεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον» [1]. Ἡ οἰκονομία εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς συνετῆς ρυθμίσεως τῶν δαπανῶν, δι' ἧς ἀποφεύγεται ἡ σπατάλη· «ἔρχεται μὲν γὰρ εἰς τὴν οἰκίαν διὰ τῶν τοῦ ἀνδρὸς πράξεων τὰ κτήματα ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, δαπανᾶται δὲ διὰ τῶν τῆς γυναικὸς ταμιευμάτων τὰ πλεῖστα» [2].

Ἀνάλογοι πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τοῦ σωκρατικοῦ Ξενοφῶντος εἶναι καὶ αἱ οἰκονομικαί του τοιαῦται· μεταφέρει τὸν φιλοσοφικὸν ὀρθολογισμὸν καὶ εἰς τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα. Ὄπισθεν τῶν μεταβλητῶν φαινομένων τοῦ ὑλικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου ὑπάρχει ἡ σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτος οὐσία των, ἥτις συνιστᾷ τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα. Εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος ταύτης φθάνει ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς νοήσεως, ἥτις εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ μέσον τῆς θεωρητικῆς γνώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ γνώμων τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας. Ἡ βούλησις καὶ αἱ ἄλλαι ψυχικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἁπλαῖ παθητικαὶ δυνάμεις καὶ παράγοντες δευτερευούσης σημασίας : «Ἔστιν ἄρα, ἔφη ὁ Σωκράτης, τὴν τέχνην ταύτην ἐπισταμένῳ, καὶ εἰ μὴ αὐτὸς τύχοι χρήματα ἔχων, τὸν ἄλλον οἶκον οἰκονομοῦντα ὥσπερ καὶ οἰκοδομοῦντα μισθοφορεῖν ;» [3]. Ἡ γνωστικὴ δύναμις παρέχει τὴν δυνατότητα τῆς καλῆς χρήσεως ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων : « . . . λέγων ὅτι τῷ μὴ ἐπιστα-

1) Ξενοφ. Οἰκον. 1, 2.
2) Ξενοφ. Οἰκον. 3, 15.
3) Ξενοφ. Οἰκον. 1, 4.

μένῳ ἵπποις χρῆσθαι οὐκ εἴη χρήματα οἱ ἵπποι οὐδὲ ἡ γῆ, οὐδὲ τὰ πρόβατα οὐδὲ ἀργύριον οὐδὲ ἄλλο οὐδὲ ἓν ὅτῳ τις μὴ ἐπίσταιτο χρῆσθαι ;» [1]. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ Ξεν. ἀναγνωρίζει τὴν συμβολὴν τῆς βουλήσεως ὡς σημαντικώτατον παράγοντα τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων : «Ἦ καὶ τὸν ἄλλον δὲ οἶκον, ἔφη ὁ Σωκράτης, εἰ ἐπιτρέποι τις αὐτῷ, οὐκ ἂν δύναιτο, εἰ βούλοιτο, εὖ οἰκεῖν, ὥσπερ καὶ τὸν ἑαυτοῦ ;» [2].

Τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα, διὰ ν' ἀποτελέσουν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, πρέπει νὰ ἔχουν ὑλικὸν χαρακτῆρα. Ἡ οἰκονομικὴ ἐνέργεια παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ ὑλικὰς ἱκανοποιήσεις, ἑπομένως ὡς ἀσχολουμένη περὶ τὴν ὑλικὴν πλευρὰν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εἶναι ὑλικὴ ἐπιστήμη. Οἰκονομικὸν ὅμως χαρακτῆρα προσλαμβάνουν καὶ τὰ ἄυλα μέσα, ἐὰν ἀφοροῦν εἰς οἰκονομικοὺς σκοπούς· ἡ αὐλητική, τὸ τραγούδι λ. χ. αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι πρᾶξις καλλιτεχνική, ἐὰν ὅμως γίνῃ μέσον βιοποριστικόν, τότε καθίσταται πρᾶξις οἰκονομική : «ὥσπερ γε αὐλοὶ τῷ μὲν ἐπισταμένῳ ἀξίως λόγου αὐλεῖν χρήματά εἰσι, τῷ δὲ μὴ ἐπισταμένῳ οὐδὲν μᾶλλον ἢ ἄχρηστοι λίθοι, εἰ μὴ ἀποδιδοῖ τό γε αὐτούς».

Ὁ Ξενοφῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς πολλοὺς νεωτέρους οἰκονομολόγους ἐπιστήμονας, οἵτινες προσεπάθησαν νὰ συνδέσουν τὴν ὑλικότητα τῆς οἰκονομικῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν παραγωγικότητα καὶ κατὰ συνέπειαν φρονοῦντας ὅτι ἡ οἰκονομικὴ πρᾶξις καταλήγει πάντοτε εἰς τὴν παραγωγὴν ὑλικῶν ἀντικειμένων, διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι αὕτη ἐνδιαφέρεται κυρίως διὰ τὴν παραγωγὴν οἰκονομικῆς ἀξίας. Διὰ τὴν παραγωγὴν ὑλικῶν ἀντικειμένων ἐνδιαφέρεται πρωτίστως ἡ τεχνική, ἥτις εἶναι ὅλως διάφορος τῆς οἰκονομικῆς καὶ εὑρίσκεται πολλάκις εἰς τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς αὐτήν, ὅταν τὰ παραγόμενα ἀντικείμενα συσσωρεύωνται, χωρὶς νὰ ὑφίσταται ἡ δυνατότης διοχετεύσεώς των εἰς τὴν ἀγοράν : «πρὸς τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων καλά τε κἀγαθὰ φαίνεται, πρὸς ταὐτὰ δὲ καὶ τἆλλα πάντα οἷς ἄνθρωποι χρῶνται καλά τε κἀγαθὰ νομίζεται, πρὸς ἅπερ ἂν εὔχρηστα ᾖ. Ἆρ' οὖν, ἔφη, καὶ κόφινος κοπροφόρος καλόν ἐστι ; Νὴ Δί', ἔφη, καὶ χρυσῆ γε ἀσπὶς αἰσχρόν, ἐὰν πρὸς τὰ ἑαυτῶν ἔργα ὁ μὲν καλῶς πεποιημένος ᾖ, ἡ δὲ κακῶς» [3].

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου καταφαίνεται ὅτι ἀπὸ οἰκονομικῆς ἐπόψεως ἡ ὑλικὴ παραγωγὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐνδιαφέρει, ἀποκτᾷ δὲ οἰκονομικὴν σημασίαν, ἐὰν ἱκανοποιῇ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ οἰκονομικὴ ἰδιότης δὲν ἀποτελεῖ ἐσωτερικὴν ἰδιότητα τῶν ἀγαθῶν, δύναται ὅμως ν' ἀποκτήσῃ τοιαύτην συσχετιζομένη μόνον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀνάγκην.

Κατὰ τὰς ἀπόψεις τοῦ Ξενοφ. τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα συνιστοῦν μόνον τὴν ἀφετηρίαν τῆς οἰκονομικῆς ἐνεργείας, καθίστανται δὲ οἰκονομικά, ἐὰν ἀναφέρωνται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην δρᾶσιν καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου : «καὶ ὁμολογουμένως γε, ὦ Σώκρατες, ὁ λόγος ἡμῶν χωρεῖ, ἐπείπερ εἴρηται τὰ ὠφελοῦντα χρήματα εἶναι· μὴ πωλούμενοι γὰρ οὐ χρήματά εἰσιν οἱ αὐλοί· οὐδὲν γὰρ χρήσιμοί εἰσι· πωλούμενοι δὲ χρήματα» [4].

Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα ἡ θεωρητικὴ γνῶσις δὲν εἶναι αὐτάρκης· ἡ γνῶσις χωρὶς ἄλλην τινὰ θετικὴν προσπάθειαν ἢ πρωτοβουλίαν δὲν εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι ἀπαραίτητος καὶ ἡ συμβολὴ τῆς βουλήσεως : «ἐκεῖνο δ' ἡμῖν τί φαίνεται, ὁπόταν ὁρῶμέν τινας ἐπιστήμας μὲν ἔχοντας καὶ ἀφορμὰς ἀφ' ὧν δύνανται ἐργαζόμενοι αὔξειν τοὺς οἴκους, αἰσθανώμεθα δὲ αὐτοὺς ταῦτα μὴ θέλοντας ποιεῖν, καὶ διὰ τοῦτο ὁρῶμεν ἀνωφελεῖς οὔσας αὐτοῖς τὰς ἐπιστήμας ἄλλο τι ἢ

---

1) Ξενοφ. Οἰκον. 2, 11.
2) Ξενοφ. Οἰκον. 1, 3.
3) Ξενοφ. Ἀπομν. 3, 8, 6.
4) Ξενοφ. Οἰκον. 1, 11.

τούτοις αὖ οὔτε αἱ ἐπιστῆμαι χρήματά εἰσιν οὔτε τὰ κτήματα ;» [1] Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ξεν. ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν φυσιοκρατῶν Quesnay, ὅστις ὡς ἰατρὸς ἐξῆρε τὸν βιολογικὸν παράγοντα καὶ εἰσήγαγε τὴν ὀργανικὴν θεωρίαν. Ὁ ἐν λόγῳ ἰατρὸς πρῶτος ὡμίλησε περὶ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ παρέβαλε τὴν κυκλοφορίαν τῶν ὑλικοῦν ἀγαθῶν ἐντὸς τῆς κοινωνίας πρὸς τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. Παρ' ὅλας τὰς φαινομενικὰς ἀποκλίσεις του ὁ Ξενοφῶν παραμένει πιστὸς εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ γνῶσις ἔχει τὸ προβάδισμα ἔναντι τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων : «Οὐκοῦν, ἔφη ὁ Σωκράτης, ἐπιστήμης μέν τινος ἔδοξεν ἡμῖν ὄνομα εἶναι ἡ οἰκονομία, ἡ δὲ ἐπιστήμη αὕτη ἐφαίνετο ᾗ οἴκους δύναντο αὔξειν οἱ ἄνθρωποι, οἶκος δ' ἡμῖν ἐφαίνετο ὅπερ κτῆσις ἡ σύμπασα, κτῆσιν δὲ τοῦτο ἔφαμεν εἶναι ὅ,τι ἑκάστῳ εἴη ὠφέλιμον εἰς τὸν βίον, ὠφέλιμα δὲ ὄντα εὑρίσκετο πάντα ὁπόσοις τις ἐπίσταται χρῆσθαι» [2].

Ὁ Ξενοφῶν δὲν διαστέλλει τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν ἀπὸ τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας καὶ τοιουτοτρόπως ἀπέφυγε τὸ σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπέπεσεν ἡ κλασσικὴ οἰκονομικὴ σχολή : «πρὸς δὲ Πιστίαν τὸν θωρακοποιὸν εἰσελθών, ἐπιδείξαντος αὐτοῦ τῷ Σωκράτει θώρακας εὖ εἰργασμένους, Νὴ τὴν Ἥραν, ἔφη, καλόν γε, ὦ Πιστία, τὸ εὕρημα τὸ τὰ μὲν δεόμενα σκέπης τοῦ ἀνθρώπου σκεπάζειν τὸν θώρακα, ταῖς δὲ χερσὶ μὴ κωλύειν χρῆσθαι» [3] καὶ ἀλλαχοῦ «οἷς οἱ ἐπιστάμενοι χρῆσθαι καὶ τὰ ἴδια καὶ τὰ κοινὰ καλῶς πράττουσιν, οἱ δὲ μὴ ἐπιστάμενοι ἀμφοτέρωθι πλημμελοῦσι» [4]. Ὁ διαχωρισμὸς οὗτος ἐκ τῶν πραγμάτων εἶναι ἀδύνατος ὄχι μόνον διὰ τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς φυσικὰς τοιαύτας. Ἡ ἐπιστήμη κατ' ἀρχὴν προῆλθεν ἐκ τῆς πράξεως. Ἡ ἀνάγκη τῆς δράσεως καὶ ἰδίως τῆς μελλοντικῆς κατὰ τὰν H. Bergson ὡδήγησεν εἰς τὴν ἔρευναν, τὴν γνῶσιν καὶ τὰς ἀνακαλύψεις. Ἐὰν ἡ ἐπιστήμη, λέγει ὁ L. Robbins, ἐδείκνυε διαφέρον μόνον διὰ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν φαινομένων καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν νόμων, χωρὶς ἄλλην ἐπιθυμίαν ἐνεργείας δι' αὐτῶν, ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία αὐτῆς θὰ ἦσαν ἐξαιρετικῶς περιωρισμέναι. Ἡ ἀνακάλυψις νόμου τινὸς κατὰ κανόνα ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν νέων δυνατοτήτων δράσεως καὶ ἐνεργείας καὶ εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῆς πράξεως, ἐξ ἧς κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ (W. James) κρίνεται ἡ ἀξία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνακαλύψεως καὶ ἐπιβεβαιοῦται ἡ ὀρθότης τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ὁ ἐπιστήμων δὲν ἐκτιμᾶται μόνον διὰ τὸν θεωρητικὸν ἐξοπλισμόν του ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρακτικήν του ἀπόδοσιν.

Στοιχεῖα συνιστῶντα τὴν ἔννοιαν τῆς οἰκονομίας

Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν τὴν οἰκονομίαν, εἶναι 1) αἱ ἀνάγκαι καὶ 2) τὰ μέσα ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν. Ἀνάγκη ἀπὸ οἰκονομικῆς ἐπόψεως εἶναι πᾶσα ἐσωτερικὴ ἔλλειψις τοῦ ἀνθρώπου· αἱ ἀνάγκαι ἐκκινοῦν ἐξ ἑνὸς σημείου καὶ ἀναπτύσσονται πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις. Ὁ Ξενοφῶν διακρίνει δύο εἴδη ἀναγκῶν, τὰς ἀνάγκας ὑπάρξεως καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ πολιτισμοῦ. Τὴν διάκρισιν ταύτην ὁ Ξεν. ποιεῖται ἔναντι τῶν ἐννοιῶν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως : «Πρῶτον μὲν οὖν ὁπόσοι ὄντες ἱκανοὶ ἄλλων ἐργαζομένων τρέφεσθαι...» [5]· αἱ ἀνάγκαι ὑπάρξεως συνιστοῦν τὸ πρώτιστον εἶδος τῶν ἀναγκῶν : «Οὐκοῦν χρήσιμά γ' ἄλφιτα ; Σφόδρα γε. Τί δ' ἄρτοι ; οὐδὲν ἧττον. Τί γάρ ; ἔφη, ἱμάτιά τε ἀνδρεῖα καὶ γυναικεῖα καὶ χιτωνίσκοι καὶ χλαμύ-

1) Ξενοφ. Οἰκον. 1, 16.
2) Ξενοφ. Οἰκον. 6, 4.
3) Ξενοφ. Ἀπομν. 3, 10, 9.
4) Ξενοφ. Ἀπομν. 3, 4, 12.
5) Ξενοφ. Κύρ. Παιδ. 8, 16.

δες καὶ ἐξωμίδες ; Σφόδρα γ', ἔφη, καὶ πάντα ταῦτα χρήσιμα» [1]. Ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν τούτων εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ζωὴν καὶ ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ ἀνάγκαι τοῦ πολιτισμοῦ ἢ ἄλλως ἀπολαυστικαὶ καλούμεναι ἀποβλέπουν εἰς τὴν αὔξησιν τῆς εὐημερίας ὑπὲρ τὸ ὅριον τῆς θεραπείας τῶν ἀναγκῶν ὑπάρξεως : «Οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες ἀμφὶ ὅπλα τε καλὰ καὶ ἵππους ἀγαθοὺς καὶ οἰκίας καὶ κατασκευὰς μεγαλοπρεπεῖς βούλονται δαπανᾶν· αἱ δὲ γυναῖκες εἰς ἐσθῆτα πολυτελῆ καὶ χρυσοῦν κόσμον τρέπονται» [2]. Ὡσαύτως ὁ Ξενοφῶν διατυπώνει καὶ ἐμμέσως καθορίζει καὶ ἄλλο ζεῦγος ἀναγκῶν, τὰς στατικὰς καὶ τὰς δυναμικὰς τοιαύτας : «Ποίους πένητας καὶ ποίους πλουσίους καλεῖς ; Τοὺς μέν, οἶμαι, μὴ ἱκανὰ ἔχοντας εἰς ἃ δεῖ τελεῖν πένητας, τοὺς δὲ πλείω τῶν ἱκανῶν πλουσίους. Καταμεμάθηκας οὖν ὅτι ἐνίοις μὲν πάνυ ὀλίγα ἔχουσιν οὐ μόνον ἀρκεῖ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ περιποιοῦνται ἀπ' αὐτῶν, ἐνίοις δὲ πάνυ πολλὰ οὐχ ἱκανά ἐστι ;» [3].

Κατὰ ταῦτα αἱ στατικαὶ ἀνάγκαι ἱκανοποιούμεναι ἀναπαράγουν ἁπλῶς τὴν καταναλωθεῖσαν ἐργατικὴν ἐνέργειαν, διὰ δὲ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν δυναμικῶν ἀναγκῶν ἐξυψώνεται ἡ παραγωγικότης τῆς ἐργατικῆς ἐνεργείας.

Τὰ ὑλικὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἱκανοποιοῦνται αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Ξενοφῶν ἀποκαλεῖ ἀγαθὰ ἢ κτήματα : «ὅτι τοι ἡμῖν ἐδόκει οἶκος ἀνδρὸς εἶναι ὅπερ κτῆσις. Νὴ Δί' ἔφη ὁ Κριτόβουλος, ὅ,τι γέ τις ἀγαθὸν κέκτηται· οὐ μὰ Δί', οὐκ εἴ τι κακόν, τοῦτο κτῆμα ἐγὼ καλῶ» [4]. Τὰ ἀγαθὰ ταῦτα ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη διακρίνει εἰς 1) ἀφθονοῦντα ἢ φυσικὰ ἢ ἐλεύθερα ἀγαθά, λ. χ. ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ, ἅτινα ἀπαντοῦν ἀφθόνως εἰς τὴν φύσιν καὶ 2) οἰκονομικὰ ἀγαθά, λ. χ. τὰ μέσα διατροφῆς, ἀμφιέσεως, ὑποδέσεως κ.λ., τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκονται ἐν ἀφθονίᾳ· εἰς τὴν στενότητα δὲ αὐτῶν ὀφείλεται καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς οἰκονομίας.

Αἱ ἀνάγκαι ἐλατήριον τῶν πράξεων

Κατὰ τὸν Ξενοφ. αἱ ἀνάγκαι ἀποτελοῦν τὸ ἐλατήριον ἑκάστης πράξεως· ὁ ἄνθρωπος προβαίνει εἰς πρᾶξίν τινα, ἐφ' ὅσον δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῆς καὶ νὰ πληρώσῃ ὡρισμένην ἀνάγκην : «Οὐδ' ἄρα γε ἡ γῆ ἀνθρώπῳ ἐστὶ χρήματα, ὅστις οὕτω ἐργάζεται αὐτὴν ὥστε ζημιοῦσθαι ἐργαζόμενος. Οὐδὲ ἡ γῆ μέντοι χρήματά ἐστιν, εἴπερ ἀντὶ τοῦ τρέφειν πεινῆν παρασκευάζει» [5]. Τὸ εἶδος τῶν πράξεων καθορίζεται ἐκ τοῦ εἴδους τῶν ἀναγκῶν· ὁ ἄνθρωπος προβαίνει εἰς ἐνέργειάν τινα, ἐφ' ὅσον προσδοκᾷ νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῆς καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ὑφισταμένας ἀνάγκας του. Ἀναλόγως λοιπὸν τοῦ εἴδους τῶν ἀναγκῶν καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀξίαν μιᾶς ἑκάστης τούτων καθορίζονται αἱ πράξεις, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἔχει σκοπόν, διὰ τοῦ ὁποίου διαστέλλεται τῶν ἁπλῶν φυσικῶν ἢ ψυχικῶν γεγονότων. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς δίδει εἰς τὴν πρᾶξιν τὸ ἦθός της, τὴν θετικὴν ἢ ἀρνητικήν της ἀξίαν. Πρὸ τῆς πράξεως βεβαίως ὁ ἄνθρωπος ἐκτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῆς ἀνάγκης, τῆς ὁποίας τὴν πλήρωσιν ἐπιδιώκει· ἐὰν δὲ κατὰ τὴν ἱεράρχησιν τῶν ἀναγκῶν διαπιστώσῃ ὑπεροχὴν τῆς ἀξίας μιᾶς ὡρισμένης ἀνάγκης, προβαίνει εἰς ἀνάλογον πρᾶξιν, ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει καταλείπει ταύτην ἀνικανοποίητον. Ὅλαι αἱ ἀνάγκαι ἔχουν ἀτομικὸν χαρακτῆρα καὶ συνεπῶς ὅλαι αἱ πράξεις ἀποβλέπουν εἰς τὴν πλήρωσιν ἀτομικῶν ἀναγκῶν, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι ὅλαι αἱ πράξεις ἔχουν ἐγωιστικὸν χαρακτῆρα.

---

1) Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 7, 5.
2) Ξενοφ. Πόροι 4, 8.
3) Ξενοφ. Ἀπομν. 4, 2, 38.
4) Ξενοφ. Οἰκον. 1, 7.
5) Ξενοφ. Οἰκον. 1, 8.

Κορεσμὸς καὶ συνεχὴς ἀνάπτυξις τῶν ἀναγκῶν

Κατὰ τὸν Ξενοφ. ἡ ἔντασις πάσης ἀνάγκης μειοῦται διὰ τῆς συνεχοῦς χρησιμοποιήσεως μείζονος ποσότητος τοῦ ἀντιστοίχου μέσου ἱκανοποιήσεως ταύτης, ἥτις ἐξ ἑνὸς σημείου καὶ ἐκεῖθεν καθίσταται ἀρνητική : «ἔπειτα δ', ἔφη, ἐκεῖνο εὖ οἶδ' ὅτι καὶ σὺ ἔμπειρος εἶ ὅτι ὅσῳ ἂν πλείω τις παραθῆται τὰ περιττὰ τῶν ἱκανῶν, τοσούτῳ θᾶττον κόρος ἐμπίπτει τῆς ἐδωδῆς» [1]. Εἰς τὴν νεωτέραν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην ὁ νόμος οὗτος εἶναι γνωστὸς ὡς νόμος τοῦ Goschen· ὁ οἰκονομολόγος οὗτος μετὰ τοῦ Cournot ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ L. Walras, τοῦ εἰσηγητοῦ τῆς μαθηματικῆς μεθόδου εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς σχολῆς ταύτης ἀποδίδουν μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς ποσοτικὰς σχέσεις τῶν ἀνταλλαγῶν, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ποσοτικαὶ σχέσεις Ἡ παραγωγὴ κατ' αὐτοὺς εἶναι ἀνταλλαγὴ δυνάμεων, αἵτινες κατεβλήθησαν πρὸς παραγωγὴν ὡρισμένων ἀγαθῶν. Τόσον ἡ σχολὴ αὕτη ὅσον καὶ ἡ ψυχολογική, ἧς ἱδρυτὴς ὑπῆρξεν ὁ Menger, δύνανται ν' ἀποκληθοῦν ὑποκειμενικαὶ ἢ ἡδονιστικαί, διότι ἀναγορεύουν τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου ὡς τὴν ἀνωτάτην κινητήριον δύναμιν εἰς τὸν οἰκονομικὸν βίον. Ὁ Ξενοφῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῶν ἔργων του ἅπτεται τοῦ ζητήματος τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν : «ὅμως δὲ περίεστί μοι καὶ ἐσθίοντι ἄχρι τοῦ μὴ πεινῆν ἀφικέσθαι καὶ πίνοντι μέχρι τοῦ μὴ διψῆν καὶ ἀμφιέννυσθαι ὥστε ἔξω μὲν μηδὲν μᾶλλον Καλλίου τούτου τοῦ πλουσιωτάτου ῥιγῶν» [2].

Ὁ ἀνωτέρω νόμος εἶναι προσηρτημένος πρὸς τὸν νόμον τῆς ἀτέρμονος ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν, καθ' ὃν ἡ πλήρωσις ἑνὸς ὡρισμένου ἀριθμοῦ ἀναγκῶν δὲν συνεπάγεται καὶ τὴν πλήρη ἱκανοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοὐναντίον δημιουργεῖ νέας ἀνάγκας καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἀνάγκη ὡς τοιαύτη παραμένει ἀνικανοποίητος. Ἀλλὰ καὶ ὁ νόμος αὐτός, τοῦ ὁποίου λείπει μόνον ἡ θεωρητικὴ διατύπωσις, ἀπαντᾷ εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Ξενοφῶντος : «ὅμοια γάρ μοι δοκοῦσι πάσχειν ὥσπερ εἴ τις [πολλὰ ἔχων καὶ] πολλὰ ἐσθίων μηδέποτε ἐμπίπλαιτο» [3].

Συντελεσταὶ τῆς παραγωγῆς

Ὁ Ξενοφῶν θεωρεῖ τὴν ἐργασίαν ὡς τὸν κύριον συντελεστὴν τῆς παραγωγῆς. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν παρέχει δῶρα πρῶτον μὲν εἰς τοὺς γενναίους πολεμιστάς, διότι οὐδεμία ὠφέλεια δύναται νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς γεωργίας, ἂν δὲν ὑπάρχουν οἱ στρατιῶται, οἵτινες θὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἀκεραιότητα τῆς χώρας. Ἔπειτα δὲ εἰς τοὺς ἐργάτας τῆς γῆς : «Φασὶ δέ τινες, ἔφη ὁ Σωκράτης, ὦ Κριτόβουλε, καὶ ὅταν δῶρα διδῷ βασιλεύς, πρῶτον μὲν εἰσκαλεῖν τοὺς πολέμῳ ἀγαθοὺς γεγονότας, ὅτι οὐδὲν ὄφελος πολλὰ ἀροῦν, εἰ μὴ εἶεν οἱ ἀρήξοντες· δεύτερον δὲ τοὺς κατασκευάζοντας τὰς χώρας ἄριστα καὶ ἐνεργοὺς ποιοῦντας, λέγοντα ὅτι οὐδ' ἂν οἱ ἄλκιμοι δύναιντο ζῆν, εἰ μὴ εἶεν οἱ ἐργαζόμενοι» [4]. Ἡ ἐργασία εἶναι ἡ ἐκτελεστικὴ ἐνέργεια, ἥτις ἐκπροσωπεῖται ὄχι μόνον ὑπὸ τῆς σωματικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς τοιαύτης· ἑπομένως ἡ ἐργασία δὲν εἶναι στοιχεῖον ὁμοιογενές, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἐκ δύο τελείως διαφόρων ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν λειτουργίαν των ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου· τὸ πνεῦμα καθορίζει τί πρέπει νὰ γίνῃ, πῶς καὶ πότε πρέπει νὰ γίνῃ τοῦτο, ἡ δὲ σωματικὴ ἐνέργεια ἐκτελεῖ τυφλῶς τὸ ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπιτασσόμενον : «ὥσπερ οὖν ταῦτα ἔχει, οὕτω καὶ ὁ Κῦρος συνεκεφαλαιώσατο τὰς οἰκονομικὰς πράξεις· ὥστε καὶ τῷ Κύρῳ ἐγένετο, ὀλί-

---

1) Ξενοφ. Ἱέρων 1, 19.
2) Ξενοφ. Συμπ. 4, 37.
3) Ξενοφ. Συμπ. 4, 37.
4) Ξενοφ. Οἰκ. 4, 15.

γοις διαλεγομένῳ, μηδὲν τῶν οἰκείων ἀτημελήτως ἔχειν» [1]. Ἐκ τῶν δύο τούτων λοιπὸν ἐνεργειῶν ἡ μὲν πρώτη κατευθύνει, ἡ δὲ δευτέρα ἐκτελεῖ : «εἰ δέ τις, ἔφη, δυνατὸς ὢν τῶν τῆς πόλεως πραγμάτων ἐπιμελόμενος τήν τε πόλιν αὔξειν καὶ αὐτὸς διὰ τοῦτο τιμᾶσθαι, ὀκνοίη δὴ τοῦτο πράττειν . . . » [2]. Ὁ Ξενοφῶν εἰς οὐδετέραν τῶν ἐνεργειῶν τούτων ἀποδίδει μεγαλυτέραν σημασίαν, ἀλλὰ τοὐναντίον θεωρεῖ ταύτας ἰσοτίμους : « . . . πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι Ἀθηναῖοί τε καὶ ξένοι, οἳ τῷ σώματι μὲν οὔτε βούλοιντο ἂν οὔτε δύναιντ' ἂν ἐργάζεσθαι, τῇ δὲ γνώμῃ ἐπιμελούμενοι ἡδέως ἂν τὰ ἐπιτήδεια πορίζοιντο» [3]. Ἡ κατευθυντήριος ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ἡ διὰ τῆς γνωστικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος ἐκδηλουμένη, ἀναμφιβόλως πλεονεκτεῖ ἔναντι τῆς ἐκτελεστικῆς, ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος διὰ ταύτης δύναται νὰ ὠφελῆται καὶ ἐκ τῶν πλέον ἀπιθάνων περιπτώσεων : «Οἰκονόμου ἄρα ἐστὶν ἀγαθοῦ καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἐπίστασθαι χρῆσθαι ὥστε ὠφελεῖσθαι ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν».

Κατὰ συνέπειαν ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ ὑπάρχουν δύο μόνον ἐνέργειαι, αἵτινες ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν λειτουργίαν των συνιστοῦν δύο ἐντελῶς διαφορετικοὺς συντελεστὰς τῆς ἀξίας καὶ τῆς παραγωγῆς, ἡ κατευθυντήριος καὶ ἡ ἐκτελεστική. Ἡ πρώτη ἐνέργεια ἐκπροσωπεῖται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος, ἡ δὲ δευτέρα ὑπὸ τῆς σωματικῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ κεφαλαίου. Τὸ κεφάλαιον κατὰ τὸν Ξενοφῶντα εἶναι ἀπαραίτητον καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται εἰς παραγωγικὰς ἐπενδύσεις : «Ὁπότε γε μὴν ἀφορμὴ ὑπάρχοι, καλὸν μὲν καὶ ἀγαθόν, ναυκλήροις οἰκοδομεῖν καταγώγια περὶ λιμένας πρὸς τοῖς ὑπάρχουσι· καλὸν δὲ καὶ ἐμπόροις ἐπὶ προσήκοντας τόπους ὠνῇ τε καὶ πράσει, καὶ τοῖς εἰσαφικνουμένοις δὲ δημόσια καταγώγια» [4]. Κατὰ ταῦτα τὸ κεφάλαιον εἶναι παράγων ἐμπεριέχων τὸ στοιχεῖον τῆς παραγωγικότητος. Τὸ κεφάλαιον ὅμως περιέχει πλεόνασμά τι παραγωγικῆς ἐνεργείας ἢ ἐξισοῦται πρὸς τὸ σύνολον τῆς πρὸς ἀπόκτησίν του καταναλωθείσης ἐργατικῆς ἐνεργείας ; Ἔναντι τοῦ προβλήματος τούτου τοῦ ἐξόχως σοβαροῦ ὁ Ξενοφῶν δὲν λαμβάνει ὡρισμένην θέσιν ἄλλοτε φρονεῖ ὅτι τὸ κεφάλαιον εἶναι ἀποτέλεσμα ἀποταμιεύσεως πλεοναζόντων ἀγαθῶν καὶ ἄλλοτε ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κατευθυντηρίου ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου : «ἀλλ' ἤν τισι γένηται παμπληθές, τὸ περιττεῦον κατορύττοντες οὐδὲν ἧττον ἥδονται ἢ χρώμενοι αὐτῷ» [5]. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καὶ ἐξ ἄλλων ἀναλόγων καταφαίνεται ὅτι κλίνει ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι τὸ κεφάλαιον ὀφείλεται εἰς τὴν ἀποταμίευσιν. Ἐξ ἄλλων ὅμως χωρίων καταδεικνύεται ὅτι τοῦτο εἶναι δημιούργημα τῆς πολλαπλασιαστικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Τοιουτοτρόπως ὁ Ξενοφῶν θέτει τὸ πρόβλημα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ λύῃ.

Τὴν σπουδαιότητα τοῦ κατευθυντηρίου παράγοντος ἐτόνισαν ἐπ' ἐσχάτων δύο Ἕλληνες οἰκονομολόγοι οἱ κ.κ. Ξεν. Ζολώτας καὶ Ἀλέξ. Κόκκαλης.

Ἐὰν λαός τις δὲν καταναλίσκῃ πάντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ παραγόμενα ἀγαθά, ἀλλ' ἀποταμιεύῃ μέρος αὐτῶν, δημιουργεῖ κεφάλαιον ἀνάλογον πρὸς τὸ ἀποταμιευθὲν ποσόν. Ἐὰν ὅμως καταναλίσκωνται ὅλαι αἱ οἰκονομικαὶ ἀξίαι ἢ περισσότεραι τῶν ἑκάστοτε παραγομένων, θὰ ἐξαφανισθῇ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὅλον τὸ κεφάλαιον. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν δημιουργεῖται νέον κεφάλαιον, τὸ παλαιὸν καταναλίσκεται καὶ ἡ χώρα βαίνει πρὸς ἐκμηδενισμὸν τοῦ συντελεστοῦ τούτου τῆς παραγωγῆς.

Ὁ Ξενοφῶν φρονεῖ ὅτι αἱ πλεονάζουσαι παραγωγικαὶ δυνάμεις πρέπει νὰ διοχετεύωνται πρὸς ἐνίσχυσιν ἄλλων παραγωγικῶν ἔργων : «ἢν δ' ἐπὶ πλεῖον τῶν ἱκανῶν ἐμβάλλῃ τις, ζημίαν λογίζονται· ἐν δὲ τοῖς ἀργυρίοις ἔργοις πάντας δή φασιν ἐνδεῖσθαι ἐργατῶν» [6].

1) Ξενοφ. Κύρ. Παιδ. 8, 1, 15.
2) Ξενοφ. Ἀπομν. 3, 7, 2.
3) Ξενοφ. Πόροι 4, 22.
4) Ξενοφ. Πόροι 3, 12.
5) Ξενοφ. Πόροι 4, 7.
6) Ξενοφ. Πόροι 4, 5.

Αἱ δυνατότητες πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν μας εἶναι περιωρισμέναι, εἶναι ὅμως ταυτοχρόνως καὶ πολλαπλαῖ. Ἡ οἰκονομικὴ πρᾶξις τῆς ὑπερνικήσεως τῆς σπανιότητος τῶν ἀγαθῶν προϋποθέτει τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ τῶν πολλαπλῶν ἀναγκῶν πρὸς ἱεράρχησιν αὐτῶν κατὰ σειρὰν προτεραιότητος :

«Τοιγαροῦν οὕτως ἐφαρμόσας τὰς δαπάνας ταῖς προσόδοις οὐδὲν ἠναγκάζετο χρημάτων ἕνεκα ἄδικον πράττειν» [1].

Ἀξία καὶ εἴδη αὐτῆς

Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα ἕκαστον ἀγαθὸν ἔχει δύο ἀξίας, ἤτοι ἀξίαν χρήσεως καὶ ἀνταλλακτικὴν τοιαύτην : « . . . ἄλλως τε καὶ τῶν αὐτῶν ὄντων ἀγαθῶν εἴς τε τὴν χρῆσιν καὶ κερδαλέων εἰς πώλησιν ὄντων» [2]. Τὰ δύο ταῦτα εἴδη τῶν ἀξιῶν διαφέρουν ἀλλήλων, ὄχι διότι κατεβλήθη μεγαλύτερον ἢ μικρότερον ποσὸν ἐργασίας, ἀλλὰ διότι ὑπάρχουν διάφοροι ποιότητες ἐργασίας καὶ κατὰ συνέπειαν ἑκάστη τῶν ποιοτήτων τούτων ἐκτιμᾶται μὲ διάφορον ἀμοιβήν. Ἡ ποιοτικῶς ἀνωτέρα ἢ κατωτέρα καταβληθεῖσα ἐργασία προσδιορίζει καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν: «Ἀτάρ, ἔφη, λέξον μοι, ὦ Πιστία, διατί οὔτ' ἰσχυροτέρους οὔτε πολυτελεστέρους τῶν ἄλλων ποιῶν τοὺς θώρακας πλείονος πωλεῖς ; ὅτι, ἔφη, ὦ Σώκρατες, εὐρυθμοτέρους ποιῶ» [3]. Τοιουτοτρόπως ἐνῷ ὁ Ἄνταμ Σμὶθ δέχεται ὅτι εἰς τὰς πρωτογόνους οἰκονομίας τὴν ἀξίαν τοῦ ἀγαθοῦ προσδιορίζει ἡ ποσότης τῆς καταβληθείσης ἐργασίας, κατὰ τὸν Ξενοφ. ἡ ἀξία τοῦ ἀγαθοῦ ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς ποιότητος αὐτῆς. Ἐπομένως ἡ ἄποψις τοῦ Ξενοφῶντος πλησιάζει πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Ricardo, ὅστις ἰσχυρίζεται ὅτι ἓν ἀγαθὸν ἀναλόγως τῆς ποιότητος τῆς ἐργασίας ἀξίζει περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον, τὴν δὲ ἀξίαν του θὰ τὴν προσδιορίσῃ ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ὁ νόμος οὗτος κατὰ τὸν Ξενοφ. προσδιορίζει τὴν ἀξίαν ὅλων τῶν ἀγαθῶν, ὡς καὶ τῶν οἰκετῶν : «Τῶν γὰρ οἰκετῶν ὁ μέν που δυοῖν μναῖν ἄξιός ἐστιν, ὁ δὲ οὐδ' ἡμιμναίου, ὁ δὲ πέντε μνῶν, ὁ δὲ δέκα· Νικίας δὲ ὁ Νικηράτου λέγεται ἐπιστάτην εἰς τἀργύρεια πρίασθαι ταλάντου» [4].

Τοιουτοτρόπως ὁ Ξενοφῶν θέτει τὰς βάσεις τῆς διακρίσεως τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν, καθ' ὃν σχεδὸν τρόπον προσδιώρισε ταύτην κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ πατὴρ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας Ἄνταμ Σμὶθ. Τὴν ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν ἑνὸς ἀγαθοῦ προσδιορίζει ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως. Ἐκ τοῦ προσδιορισμοῦ αὐτοῦ βεβαίως τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας δὲν δύναταί τις νὰ ἱκανοποιηθῇ, διότι, ὅταν δεχθῶμεν ὅτι τὸ προσδιορίζον τὴν ἀξίαν τοῦ προϊόντος εἶναι μόνον ἡ προσφορὰ καὶ ἡ ζήτησις, τότε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀξία αὐτοῦ δύναται νὰ κυμαίνεται ἐπ' ἄπειρον, χωρὶς νὰ ὑφίστανται σημεῖα, ἐντὸς τῶν ὁποίων νὰ προσδιορίζωνται αἱ διακυμάνσεις αὗται.

Ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως

Ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως, ὡς γνωστόν, διετυπώθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τῆς κλασσικῆς οἰκονομικῆς σχολῆς καὶ ἀνελύθη μετὰ μεγίστης σαφηνείας ὑπὸ τοῦ Ἄνταμ Σμὶθ. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ἡ ἀγοραία τιμὴ ἑκάστου προϊόντος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ ποσοῦ, ὅπερ ἐκτίθεται ἐν τῇ ἀγορᾷ, καὶ τοῦ

---

1) Ξενοφ. Ἀγησίλ. 8, 8.
2) Ξενοφ. Οἰκον. 3, 9.
3) Ξενοφ. Ἀπομνημ. 3, 10, 10.
4) Ξενοφ. Ἀπομνημ. 2, 5, 2.

ποσοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν φυσικὴν τιμὴν ζητοῦν νὰ καταβάλουν οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ τὸ ἀποκτήσουν. Ἡ φυσικὴ τιμή, ἥτις ῥυθμίζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν, εἶναι τὸ σύνολον τῆς παραγωγικῆς δαπάνης. Πλὴν ὅμως τῆς φυσικῆς τιμῆς τῶν ἀγαθῶν διαμορφώνεται συχνάκις καὶ ἡ τιμὴ τῆς ἀγορᾶς, ἥτις ἄλλοτε μὲν δύναται νὰ εἶναι ἀνωτέρα τῆς φυσικῆς, ἄλλοτε δὲ ὑποδεεστέρα ταύτης. Τὸν νόμον τοῦτον διατυπώνει καὶ ὁ Ξενοφῶν ἰσχυριζόμενος ὅτι, ἐὰν τὰ προϊόντα τῆς σιδηρουργικῆς εἶναι πολλὰ καὶ ἡ ζήτησις μικρά, εἶναι φυσικὸν ἡ ἀγοραία τιμή των νὰ εἶναι κατωτέρα τῆς φυσικῆς τοιαύτης : «Καὶ γὰρ οὐδ' ὥσπερ, ὅταν πολλοὶ χαλκοτύποι γένωνται, ἀξίων γενομένων τῶν χαλκευτικῶν ἔργων, καταλύονται οἱ χαλκοτύποι, καὶ οἱ σιδηρεῖς γε ὡσαύτως» [1].

Ἐπίσης παρατηρεῖται πτῶσις τῆς τιμῆς τοῦ σίτου καὶ τοῦ οἴνου, ἐὰν ἡ προσφορὰ λόγῳ ὑπερπαραγωγῆς εἶναι ἀνωτέρα τῆς ζητήσεως : «καὶ ὅταν γε πολὺς σῖτος καὶ οἶνος γένηται, ἀξίων ὄντων τῶν καρπῶν, ἀλυσιτελεῖς αἱ γεωργίαι γίγνονται» [2]. Ἀπότοκος τῆς καταστάσεως ταύτης εἶναι ἡ δημιουργία ἑνὸς εἴδους κυκλικῆς ἀνεργίας μὲ σοβαρὰς οἰκονομικὰς ἐπιπτώσεις, ἥτις κατὰ τὸν Ξενοφ. ἀντιμετωπίζεται διὰ τῆς τροπῆς τῶν ἀνέργων πρὸς ἄλλα ἐπαγγέλματα [3] : «ὥστε πολλοί, ἀφιέμενοι τοῦ τὴν γῆν ἐργάζεσθαι, ἐπ' ἐμπορίας καὶ καπηλείας καὶ τοκισμοὺς τρέπονται». Τὸ μέτρον ὅμως τοῦτο τῆς ὑποαπασχολήσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ θετικὰ καὶ μόνιμα ἀποτελέσματα. Ὁ ἀποτελεσματικώτερος τρόπος ἀντιμετωπίσεως τῆς ἐκ τῆς κάμψεως τῆς οἰκονομίας δημιουργουμένης αὐτόχρημα δραματικῆς καταστάσεως κατὰ τὸν Ξενοφ. εἶναι ἡ παρέμβασις τῆς πολιτείας διὰ τῆς ὀρθολογιστικῆς δημιουργίας εὐκαιριῶν ἀπασχολήσεως. Τοιαύτη ὀρθολογιστικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ ζητήματος εἶναι ἡ ἐντατικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ ὀρυκτοῦ πλούτου τῆς χώρας διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν ἀνέργων. «Ἔστι δὲ καὶ γῆ, ἣ σπειρομένη μὲν οὐ φέρει καρπόν, ὀρυσσομένη δὲ πολλαπλασίους τρέφει ἢ εἰ σῖτον ἔφερε· καὶ μὴν ὑπάργυρός ἐστι σαφῶς θείᾳ μοίρᾳ· . . . Ἀργυρῖτις δὲ ὅσῳ ἂν πλείων φαίνηται, καὶ ἀργύριον πλεῖον γίγνηται, τοσούτῳ πλείονες ἐπὶ τὸ ἔργον ἔρχονται» [4].

Ἀξία καὶ τιμὴ τῶν ἀγαθῶν

Ὁ Ξενοφῶν διαστέλλει τὴν ἔννοιαν τῆς τιμῆς ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν, ὅπως διαστέλλει ταύτας καὶ ἡ νεωτέρα οἰκονομικὴ ἐπιστήμη. Τιμὴ εἶναι κυρίως ἡ ἀξία ἑνὸς ἀγαθοῦ ἢ συνόλου ἀγαθῶν ἐκφραζομένη εἰς οἰκονομικὰς μονάδας. Εἶναι δηλαδὴ ἡ τιμὴ τὸ πηλίκον τὸ προκῦπτον ἐκ τῆς διαιρέσεως τῆς ἀξίας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀξίας τῆς χρηματικῆς μονάδος. Τοιουτοτρόπως ἐὰν ὑποτιμηθῇ ἡ χρηματικὴ μονάς, ἐπέρχεται ἀνάλογος αὔξησις τῆς τιμῆς τῶν ἀγαθῶν, μολονότι ἡ ἀξία των παραμένει ἀμετάβλητος. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν, δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀξία αὐτῶν ἰσοῦται πρὸς τὴν τιμήν των ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χρήματος παραμένει σταθερά. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις τῆς χρηματικῆς μονάδος εἶναι σταθερά, οὐδεμία διαφορὰ ὑφίσταται μεταξὺ ἀξίας καὶ τιμῆς. Κατὰ ταῦτα τὸ βασικώτερον ὅλων τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων δὲν εἶναι ἡ τιμή, ἀλλ' ἡ ἀξία, ἥτις συνοδεύει τὴν οἰκονομίαν ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ. Ἡ ἀξία ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον στοιχεῖον αὐτῆς, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ οἰκονομία ἄνευ οἰκονομικῆς ἀξίας. Τοὐναντίον ὑφίσταται οἰκονομία καὶ οἰκονομικὴ ἀξία καὶ ἄνευ τῆς τιμῆς.

Κατὰ τὸν Ξενοφ. ἡ προσφορὰ καὶ ἡ ζήτησις ἑνὸς ἑκάστου ἀγαθοῦ καθορίζει τὴν

---

1) Ξενοφ. Πόροι ἢ περὶ προσόδων 4, 6.
2) Ξενοφ. Πόροι 4, 6.
3) Ξενοφ. Πόροι 4, 6.
4) Ξενοφ. Πόροι 1, 4 καὶ 4, 6.

τιμήν του, ἡ δὲ τιμὴ ἐπηρεάζει καὶ κατευθύνει τὴν προσφορὰν καὶ τὴν ζήτησιν, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὴ ἡ αὔξησις καὶ ἡ μείωσις τῆς παραγωγῆς. Ἐὰν αὐξηθῇ ἡ ζήτησις ἀγαθοῦ τινος, λαμβάνει ἀντίστοιχον αὔξησιν καὶ ἡ τιμή του, τὰ δὲ ἄτομα καὶ αἱ ἐπιχειρήσεις διοχετεύουν περισσότερα μέσα παραγωγῆς του: «Ἐκεῖνο μέντοι οἶδα, ὅτι καὶ χρυσίον, ὅταν πολὺ παραφανῇ, αὐτὸ μὲν ἀτιμότερον γίγνεται, τὸ δὲ ἀργύριον τιμιώτερον ποιεῖ. Ταῦτα μὲν οὖν ἐδήλωσα τούτου ἕνεκα, ὅπως θαρσοῦντες μὲν ὅτι πλείστους ἀνθρώπους ἐπὶ τὰ ἀργύρεια ἄγωμεν, θαρσοῦντες δὲ κατασκευαζώμεθα ἐν αὐτοῖς, ὡς οὔτε ἐπιλειψούσης ποτὲ ἀργυρίτιδος, οὔτε τοῦ ἀργυρίου ἀτίμου ποτὲ ἐσομένου» [1]. Τοιουτοτρόπως αὐξανομένης τῆς παραγωγῆς πίπτουν αἱ τιμαὶ εἰς τὸ φυσιολογικὸν ἐπίπεδον καὶ ἐπέρχεται ἐξίσωσις τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως.

Ἡ ἡδονιστικὴ ἀρχὴ

Ἡ φυσιοκρατικὴ σχολὴ ἐτόνισεν ὅτι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὑπακούουν εἰς ὡρισμένους νόμους καὶ ἑπομένως ὑπάρχουν ὡρισμέναι σχέσεις αἰτίων καὶ αἰτιατῶν.

Ὑπάρχει λοιπὸν κατὰ τοὺς φυσιοκράτας μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων φαινομένων ἀλληλεξάρτησις καὶ κατὰ συνέπειαν ταῦτα ὑπακούουν εἰς ὡρισμένας κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις.

Τὴν θεωρητικὴν βάσιν τοῦ φυσιοκρατικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ἡ ἔννοια τῆς φυσικῆς τάξεως. Ἡ ἔννοια αὕτη, ἥτις ἀπαντᾷ συχνότατα εἰς τὰ ἔργα τῶν φυσιοκρατῶν, εἶναι ἀρκούντως σκοτεινή. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην συνήθως ἐννοοῦν ὅτι ἡ οἰκονομία διέπεται ὑπὸ νόμων ὁμοίων πρὸς τοὺς φυσικούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι σταθεροὶ καὶ προκαλοῦν ὁπωσδήποτε τὴν ἐπέλευσιν ὡρισμένων ἀποτελεσμάτων. Κατ' ἀκολουθίαν αἱ κοινωνίαι δὲν διέπονται ὑπὸ κοινωνικῶν συμβολαίων, ὅπως διατείνεται ὁ Rousseau, ἀλλ' ὑπὸ νόμων φυσικῶν. Ἀσαφὴς ὅμως καὶ συγκεχυμένη εἶναι ἡ ἔννοια τῶν νόμων αὐτῶν εἰς τὰ ἔργα τῶν φυσιοκρατῶν. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον φωτίζει κάπως τὴν καθαρῶς ἀσαφῆ αὐτὴν ἔννοιαν, εἶναι ἡ ἐπιμονὴ τῶν φυσιοκρατῶν ἐπὶ τῆς ἡδονιστικῆς ἀρχῆς, ἤτοι τὸ μέγιστον ἀποτέλεσμα διὰ τοῦ ἐλαχίστου κόπου. Ἡ ἀρχὴ αὕτη τῶν φυσιοκρατῶν ἔσωσε πάντως τὸν χαρακτῆρα τῆς αἰσιοδοξίας, ὅστις καὶ σήμερον χαρακτηρίζει τὴν κλασσικὴν σχολήν, ὅτι δηλαδὴ πρέπει νὰ ἀφίενται τὰ πράγματα μόνα των καὶ τότε ἐπιτυγχάνεται τὸ ἄριστον ἀποτέλεσμα. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖος ὁ κρατικὸς παρεμβατισμός, διότι ὁ ἄνθρωπος μόνος τείνει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ἡδονιστικὴν ἀρχήν.

Ὁ Ξενοφῶν ἔναντι τοῦ ζητήματος τούτου κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς παρεμβάσεως: «Ταῦτα μὲν οὖν ἐδήλωσα τούτου ἕνεκα, ὅπως θαρσοῦντες μὲν ὅτι πλείστους ἀνθρώπους ἐπὶ τὰ ἀργύρεια ἄγωμεν, θαρσοῦντες δὲ κατασκευαζώμεθα ἐν αὐτοῖς, ὡς οὔτε ἐπιλειψούσης ποτὲ ἀργυρίτιδος, οὔτε τοῦ ἀργυρίου ἀτίμου ποτὲ ἐσομένου» [2].

Οἰκονομικαὶ μονάδες

Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα ἡ παραγωγικὴ διαδικασία στηρίζεται εἰς τὴν ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν ὡς καὶ εἰς τὸν νόμον τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως. Κατ' ἀκολουθίαν δημιουργοῦνται οἰκονομικαὶ μονάδες, αἵτινες παράγουν, πωλοῦν καὶ ἀγοράζουν τὰ παραγόμενα ἀγαθά. Οἰκονομικὴ μονὰς εἶναι πᾶν φυσικὸν ἢ οἰκονομικὸν πρόσωπον μὲ ἀνεξάρτητον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον οἰκονομικὴν βούλησιν, τὸ ὁποῖον μετέχει τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς οἰκονομικῆς μονάδος δὲν εἶναι καθωρισμένος· καὶ

---

1) Ξενοφ. Πόροι 4, 10—11.

2) Ξενοφ. Πόροι 4, 11.

ἓν πρόσωπον ἀποτελεῖ οἰκονομικὴν μονάδα, εἶναι δυνατὸν ὅμως ἡ οἰκονομικὴ μονὰς νὰ περιλαμβάνῃ καὶ νὰ συνδυάζῃ τὰ συμφέροντα πολλῶν ἀτόμων, ὅτε πλέον ἐμφανίζεται ὡς ἀπρόσωπος οἰκονομικὴ μονάς. Ἡ σπουδαιοτέρα μορφὴ οἰκονομικῆς μονάδος εἶναι ἡ ἐπιχείρησις, ἥτις ἐμφανίζει συνδυασμὸν ἐργασίας καὶ κεφαλαίου, ὁ δὲ ἐπιχειρηματίας εἶναι ὁ διευθύνων νοῦς ταύτης, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐργασίαν : «Τῆς μέντοι πόλεως πάνυ ἄξιον θαυμάσαι, τὸ αἰσθανομένην πολλοὺς πλουτιζομένους ἐξ αὐτῆς ἰδιώτας, μὴ μιμεῖσθαι τούτους. Πάλαι μὲν γὰρ δήπου οἷς μεμέληκεν, ἀκηκόαμεν, ὅτι Νικίας ποτὲ ὁ Νικηράτου ἐκτήσατο ἐν τοῖς ἀργυρείοις χιλίους ἀνθρώπους, οὓς ἐκεῖνος Σωσίᾳ τῷ Θρᾳκὶ ἐξεμίσθωσεν, ἐφ' ᾧ ὀβολὸν μὲν ἀτελῆ ἑκάστου τῆς ἡμέρας ἀποδιδόναι, τὸν δ' ἀριθμὸν ἴσους ἀεὶ παρεῖχεν» [1]. Ὁ ἐπιχειρηματίας κατευθύνει τὴν ἐργασίαν πολλῶν ἄλλων ἀτόμων ὡς καὶ σημαντικὴν ποσότητα κεφαλαίου. Ἡ ἐπιχείρησις ἐμφανίζεται ὑπὸ δύο μορφάς, τὴν προσωπικὴν καὶ τὴν συλλογικήν. Ὁ Ξενοφῶν γνωρίζει ἀμφοτέρας τὰς μορφάς· ἡ ἀνωτέρω περίπτωσις τοῦ Νικίου τοῦ Νικηράτου ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν προσωπικῶν ἐπιχειρήσεων· ἡ ἰδιωτικὴ ἐπιχείρησις δύναται νὰ λάβῃ καὶ τὴν συλλογικὴν μορφήν, τῆς ὁποίας μορφαὶ εἶναι ἡ ὁμόρρυθμος, ἑτερόρρυθμος καὶ ἡ ἀνώνυμος ἑταιρεία. Ὁ Ξεν. ἀναφέρει περιπτώσεις συλλογικῶν ἐπιχειρήσεων : «Εἰσὶ μὲν γὰρ δήπου Ἀθηναίων δέκα φυλαί, εἰ δὴ ἡ πόλις δοίη ἑκάστῃ αὐτῶν ἴσα ἀνδράποδα, αἱ δὲ κοινωσάμεναι τὴν τύχην καινοτομοῖεν» [2]. Καὶ κατωτέρω : «Οἷόν τε δή, οὕτως καὶ ἰδιώτας συνισταμένους καὶ κοινουμένους τὴν τύχην ἀσφαλέστερον κινδυνεύειν» [3].

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ὁ Ξεν. εἰσηγεῖται τὴν δημιουργίαν καὶ κρατικῶν τοιούτων, προτείνει δηλονότι τὴν ἵδρυσιν κρατικῆς ἐπιχειρήσεως ἐντατικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν μεταλλείων μαρμάρου καὶ ἀργύρου : «Τά γε μὴν ἀργύρεια εἰ κατασκευασθείη ὡς δεῖ, πάμπολλα ἂν νομίζω χρήματα ἐξ αὐτῶν καὶ ἄνευ τῶν ἄλλων προσόδων προσιέναι» [4].

Ἡ θεωρία τοῦ καθαροῦ προϊόντος

Ὁ Ξενοφῶν ἅπτεται ἀκροθιγῶς τοῦ θέματος τοῦ καθαροῦ προϊόντος διατυπώνων τὴν γνώμην ὅτι ἡ καταβαλλομένη ἐργασία πρέπει νὰ παρέχῃ τὰ μέσα διαβιώσεως.

Ἵνα παραχθῇ, ὡς γνωστόν, ἀποτέλεσμά τι, καταναλίσκονται ὡρισμένα ποσὰ ἀγαθῶν καὶ καταβάλλονται ὡρισμέναι δυνάμεις. Πᾶν προϊόν, εἴτε βιομηχανικὸν εἴτε γεωργικὸν εἶναι, προϋποθέτει κατανάλωσιν ὡρισμένης πρώτης ὕλης καὶ χρησιμοποίησιν ὡρισμένων ἐργατικῶν δυνάμεων.

Ἐὰν τὸ παραχθὲν ἀγαθὸν ἐξισωθῇ πρὸς τὰς καταναλωθείσας δυνάμεις, εἶναι δυσχερὲς νὰ εἴπῃ τις ὅτι ὑπάρχει παραγωγή. Τότε μόνον ἡ παραγωγὴ εἶναι ὄντως παραγωγή, ὅταν τὰ ἔξοδα εἶναι μικρότερα τῆς τιμῆς, τὴν ὁποίαν ἐπιτυγχάνει τὸ παραχθὲν ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἀντιθέτως, ὅταν τὸ προϊὸν δὲν καλύπτῃ τὰ ἔξοδα τῆς παραγωγῆς, τότε λέγομεν ὅτι πρόκειται περὶ μὴ παραγωγικῆς παραγωγῆς. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔννοια τοῦ καθαροῦ προϊόντος συμπίπτει μὲ τὴν διαφορὰν ἐξόδων παραγωγῆς καὶ ἀξίας τοῦ παραχθέντος. Ἡ διαφορὰ αὕτη εἰς τὴν νεωτέραν οἰκονομικὴν καλεῖται ἐπιχειρηματικὸν κέρδος : «Οὐδ' ἄρα γε ἡ γῆ ἀνθρώπῳ ἐστὶ χρήματα, ὅστις οὕτως ἐργάζεται αὐτὴν ὥστε ζημιοῦσθαι ἐργαζόμενος. Οὐδὲ ἡ γῆ μέντοι χρήματά ἐστιν, εἴπερ ἀντὶ τοῦ τρέφειν πεινῆν παρασκευάζει» [5].

---

1) Ξενοφ. Πόροι 4, 14.
2) Ξενοφ. Πόροι 4, 30.
3) Ξενοφ. Πόροι 4, 31.
4) Ξενοφ. Πόροι 4, 1.
5) Ξενοφ. Οἰκον. 1, 8.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ φυσιοκρατικὴ σχολὴ παραδέχεται ὅτι μόνον ἡ γεωργία ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ παράγῃ καθαρὰ προϊόντα. Τὰ εἰς τὴν γεωργίαν ἑκάστοτε καταβαλλόμενα ἔξοδα εἶναι κατὰ κανόνα ὀλιγώτερα τῆς ἀξίας τοῦ παραγομένου ἀγαθοῦ. Μόνον ἡ γῆ ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ πολλαπλασιάζῃ τὰς δυνάμεις, αἵτινες ἐπαφίενται εἰς αὐτήν, ἐνῷ εἰς τὴν βιομηχανίαν τὸ ἄθροισμα τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας ἀποτελεῖ τὸ βιομηχανικὸν προϊόν, τὸ ὁποῖον ὅμως ἰσοῦται πρὸς τὰ καταναλωθέντα. Αἱ ἀπόψεις αὗται τόσον τοῦ Ξενοφ. ὅσον καὶ τῶν φυσιοκρατῶν ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δὲν εἶχον ἀναπτυχθῆ αἱ μορφαὶ τοῦ κινητοῦ πλούτου. Δὲν ὑπῆρχον εἰσοδηματίαι μὴ ἐργαζόμενοι καὶ ἀποζῶντες ἐκ τῶν εἰσοδημάτων πλὴν τῶν ἀποζώντων ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῆς γῆς.

Ἐνῷ ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων ἀπασχολήσεων δὲν δύνανται ν' ἀποζήσουν εἰμὴ μόνον οἱ ἀσχολούμενοι περὶ αὐτάς, ἀντιθέτως ἡ γῆ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ παρέχῃ τὰ ἀναγκαῖα μέσα ὄχι μόνον εἰς τοὺς καλλιεργοῦντας αὐτήν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους, οἵτινες δὲν ἐργάζονται διὰ τὴν παραγωγὴν ἀγαθῶν. Οἱ φυσιοκράται ἀποκαλοῦν ὅλας τὰς ἄλλας τάξεις τῶν ἐπαγγελμάτων στείρας καὶ μὴ παραγωγικάς. Ὁ Ξεν. θεωρεῖ βεβαίως τὴν γεωργίαν «κρατίστην ἐπιστήμην, ἀφ' ἧς τὰ ἐπιτήδεια οἱ ἄνθρωποι πορίζονται» [1]. Καὶ κατωτέρω: «Ὅτι μέν, ὦ Σώκρατες, κάλλιστόν τε καὶ ἄριστον καὶ ἥδιστον ἀπὸ γεωργίας τὸν βίον ποιεῖσθαι πάνυ μοι δοκῶ πεπεῖσθαι ἱκανῶς» [2]. Ἡ γεωργία δύναται νὰ καταστήσῃ «τοὺς μὲν ἐπισταμένους αὐτὴν πλουσίους, τοὺς δὲ μὴ ἐπισταμένους πολλὰ πονοῦντας ἀπόρως βιοτεύειν» [3]. Ἀντιτιθέμενος πρὸς τοὺς φυσιοκράτας διατείνεται ὅτι καὶ ἄλλαι κατηγορίαι ἐπαγγελμάτων εἶναι παραγωγικαὶ καὶ χρηματοποιοί, «Ὁ δὲ μήτε ἄλλην τέχνην χρηματοποιὸν ἐπιστάμενος μήτε γεωργεῖν ἐθέλων φανερὸν ὅτι κλέπτων ἢ ἁρπάζων ἢ προσαιτῶν διανοεῖται βιοτεύειν ἢ παντάπασιν ἀλόγιστός ἐστι» [4].

Φυσιοκρατικὴ καὶ ἐμποριοκρατικὴ ὀργάνωσις τῆς οἰκονομίας

Οἱ φυσιοκράται ἀπεκάλεσαν πᾶσαν τάξιν μὴ ἀσχολουμένην περὶ τὴν γεωργίαν στεῖραν τάξιν· ἡ ὀνομασία ὅμως αὕτη δὲν ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀχρήστου, διότι ἡ φυσιοκρατικὴ σχολὴ παρεδέχετο ὅτι ὅλαι αἱ τάξεις ἦσαν χρήσιμοι, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς γεωργίας. Τοιουτοτρόπως βλέπομεν ὅτι οἱ φυσιοκράται ἀπέδιδον μονόπλευρον σημασίαν εἰς τὸν ἀκίνητον πλοῦτον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἐμποριοκράτας, οἵτινες ἀπέδιδον τὴν μονόπλευρον ταύτην σημασίαν εἰς τὸν κινητὸν πλοῦτον. Εἶναι δὲ ἐν πολλοῖς πιθανὸν ὅτι ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τοὺς ἐμποριοκράτας ἀνεπτύχθη ἡ φυσιοκρατικὴ αὕτη ἄποψις. Οἱ ἐμποριοκράται συνέχεον πάντοτε ὅλα τὰ εἰσοδήματα καὶ μολονότι ἔδιδον τὸ προβάδισμα εἰς τὰ ἐκ τοῦ ἐμπορίου τοιαῦτα, οὐδέποτε εἰσῆλθον εἰς θεωρητικὴν ἀνάλυσιν καὶ οὐδέποτε ἐπεζήτησαν ν' ἀποδείξουν, ἐὰν τὸ ἐκ τοῦ ἐμπορίου εἰσόδημα εἶναι πρωτογενὲς ἢ ἐὰν κτᾶται ἐκ τῆς γεωργίας ἢ ἐκ τῆς βιομηχανίας.

Κατὰ τὴν φυσιοκρατικὴν σχολὴν ἡ τάξις τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ἁλιέων εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ πρωτογενοῦς εἰσοδήματος. Ὁ Ξενοφῶν ἐνταῦθα ὀρθῶς κατατάσσει καὶ τὴν κτηνοτροφίαν: «Καὶ γὰρ ἡ προβατευτικὴ τέχνη συνῆπται τῇ γεωργίᾳ, ὥστε ἔχειν καὶ θεοῖς ἐξαρέσκεσθαι θύοντας καὶ αὐτοὺς χρῆσθαι, παρέχουσα δ' ἀφθονώτατα ἀγαθὰ οὐκ

---

1) Ξενοφ. Οἰκον. 6, 8.
2) Ξενοφ. Οἰκον. 6, 11.
3) Ξενοφ. Οἰκον. 15, 3,
4) Ξενοφ. Οἰκον. 20, 15.

ἐᾷ ταῦτα μετὰ μαλακίας λαμβάνειν, ἀλλὰ ψύχη τε χειμῶνος καὶ θάλπη θέρους ἐθίζει καρτερεῖν» [1].

Ἡ γεωργία ὁδηγεῖ εἰς τὴν συγκοινωνίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, διότι λόγῳ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν τοπικῶν συνθηκῶν ἀναπτύσσεται πλέον εἰς εὐρυτάτην κλίμακα ὁ καταμερισμὸς τῆς παραγωγῆς, ὅστις ὁδηγεῖ εἰς τὸν σχετικὸν πληθωρισμὸν ὡρισμένων ἀγαθῶν ἐν τῷ τόπῳ τῆς παραγωγῆς των, ἐνῷ ἀντιθέτως σπανίζουν ταῦτα εἰς τόπους, ἔνθα δὲν παράγονται. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν προϊόντων μεταξὺ τῶν οἰκονομικῶν μονάδων, αἵτινες εὑρίσκονται μακρὰν ἀλλήλων καὶ τοιουτοτρόπως ἐπέρχεται σχετικὴ ἐξίσωσις τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως ὅλων τῶν ἀγαθῶν. Τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀναπτύξεως νέων κλάδων, ἤτοι τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς συγκοινωνίας, ἅτινα ἀποτελοῦν τὰς ἀρτηρίας τῆς ἐκ τῆς ἐξελίξεως ταύτης προκυψάσης νέας παραγωγικῆς διαδικασίας : «Εἰ γάρ τις πόλις πλουτεῖ ξύλοις ναυπηγησίμοις, ποῖ διαθήσεται, ἐὰν μὴ πείσῃ τὸν ἄρχοντα τῆς θαλάττης ; Τί δ' εἴ τις σιδήρῳ ἢ χαλκῷ ἢ λίνῳ πλουτεῖ πόλις, ποῖ διαθήσεται, ἐὰν μὴ πείσῃ τὸν ἄρχοντα τῆς θαλάττης ; ἐξ αὐτῶν μέντοι τούτων καὶ δὴ νῆές μοί εἰσι· παρὰ μὲν τοῦ ξύλα, παρὰ δὲ τοῦ σίδηρος, παρὰ δὲ τοῦ χαλκός, παρὰ δὲ τοῦ λίνον, παρὰ δὲ τοῦ κηρός· . . . ἄλλη δὲ οὐδεμία πόλις [δύο τούτων] ἔχει, οὐδ' ἔστι τῇ αὐτῇ ξύλα καὶ λίνον, ἀλλ' ὅπου λίνον ἐστὶ πλεῖστον, λεία χώρα καὶ ἄξυλος· οὐδὲ χαλκὸς καὶ σίδηρος ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως, οὐδὲ τἆλλα δύο ἢ τρία μιᾷ πόλει, ἀλλὰ τὸ μὲν τῇ, τὸ δὲ τῇ» [2].

Ἡ ἐμποριοκρατία ἐσκόπει νὰ προαγάγῃ τὴν βιομηχανίαν ἐκείνων τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο εὐκόλως νὰ ἐξαχθοῦν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἰδίᾳ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα περιεῖχον κυρίως ἐργασίαν καὶ ὀλίγας πρώτας ὕλας, διότι τὸ ἀντίθετον ἐνόμιζεν ὅτι συνετέλει εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας. Ὑπὸ τῆς ἐμποριοκρατικῆς σχολῆς ἀπεδίδετο ἐλαχίστη σημασία εἰς τὴν γεωργίαν, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν διάκρισιν ἀπὸ τῆς περιόδου τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, καθ' ἣν ἡ γεωργία ἐθεωρεῖτο ἡ μᾶλλον εὐυπόληπτος ἐργασία : «Ταῦτα δέ, ὦ Κριτόβουλε, ἐγὼ διηγοῦμαι, ἔφη ὁ Σωκράτης, ὅτι τῆς γεωργίας οὐδ' οἱ πάνυ μακάριοι δύνανται ἀπέχεσθαι» [3].

Τὸ ἐμπόριον δὲν ἀπολήγει εἰς κέρδος τοῦ ἑνὸς τῶν συναλλασσομένων καὶ εἰς ζημίαν τοῦ ἄλλου, ἀλλ' εἰς κέρδος ἀμφοτέρων. Διὰ νὰ γίνῃ ὅμως νοητὴ ἡ χρησιμότης τῆς ἀνταλλαγῆς αὐτῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ θεωρία τις περὶ ἀξίας· ἀλλ' οἱ φυσιοκράται οὐδεμίαν ἀνεπτυγμένην ἀντίληψιν περὶ ἀξίας εἶχον, διετείνοντο δὲ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀγαθὸν μεταβιβάζεται ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα ἀνταλλασσόμενον, δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ μεταβίβασις αὕτη νὰ θεωρηθῇ ὅτι αὐξάνει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἁπλῶς τὸ ἀγαθὸν τοῦτο ἀλλάσσει κύριον. Κατὰ συνέπειαν διαφεύγει τοὺς φυσιοκράτας ἡ ἔννοια τῆς χρησιμότητος. Τὴν γνώμην ταύτην εἶχον κυρίως περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου· ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον ἐφρόνουν ὅτι τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον μόνον, ἐφ' ὅσον ἀπέβλεπεν εἰς ἀγαθά, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπῆρχον εἰς τὴν χώραν.

Τὸ ἐμπόριον κατὰ τοὺς φυσιοκράτας, οἵτινες εὑρίσκοντο εἰς τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἐμποριοκράτας, εἶναι ἀπασχόλησις κατ' ἐξοχὴν στεῖρα. Πράγματι τὸ ἐμπόριον συνίσταται εἰς ἀνταλλαγὴν ἀγαθῶν, ἡ δὲ ἀνταλλαγὴ ἀποτελεῖ μετάθεσιν ἀγαθῶν ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα. Δὲν παράγονται δηλαδὴ κατ' αὐτοὺς νέα ἀγαθά, ἀλλ' ἁπλῶς μετατίθενται ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον. Βεβαίως εἶναι δυνατὸν νὰ κερδαίνῃ τις ἐμπορευόμενος, ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἐπέρχεται αὔξησις τῆς παραγωγῆς, διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κερδαίνει ὁ εἷς τῶν συναλλασσομένων, τὸ χάνει ἡ ἕτερος. Ἑπομένως κατὰ τὴν Φυσιοκρατικὴν Σχολὴν τὸ ἐμπόριον εἶναι στεῖρον, διότι δὲν παράγονται, ἀλλ' ἁπλῶς ἀνταλλάσσονται ἀγαθά.

---

1) Ξενοφ. Οἰκον. 5, 3—4.
2) Ξενοφ. Ἀθην. πολιτ. 2, 11—12.
3) Ξενοφ. Οἰκον. 5, 1.

Κατὰ τὸν Ξενοφ. τὸ ἐμπόριον εἶναι παραγωγικὸν καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἀγαθῶν ὠφελεῖ ἀμφοτέρους τοὺς συναλλασσομένους : «καὶ γὰρ οἱ ἔμποροι διὰ τὸ σφόδρα φιλεῖν τὸν σῖτον, ὅπου ἂν ἀκούσωσι πλεῖστον εἶναι, ἐκεῖσε πλέουσιν ἐπ' αὐτὸν καὶ Αἰγαῖον καὶ Εὔξεινον καὶ Σικελικὸν πόντον περῶντες· ἔπειτα δὲ λαβόντες ὁπόσον δύνανται πλεῖστον ἄγουσιν αὐτὸν διὰ τῆς θαλάττης, καὶ ταῦτα εἰς τὸ πλοῖον ἐνθέμενοι ἐν ᾧπερ αὐτοὶ πλέουσι· καὶ ὅταν δεηθῶσιν ἀργυρίου, οὐκ εἰκῇ αὐτὸν ὅπου ἂν τύχωσιν ἀπέβαλον, ἀλλ' ὅπου ἂν ἀκούσωσι τιμᾶσθαί τε μάλιστα τὸν σῖτον καὶ περὶ πλείστου αὐτὸν ποιῶνται οἱ ἄνθρωποι, τούτοις αὐτὸν ἄγοντες παραδιδόασι» [1].

Ὄντως διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἀγαθῶν δύναται νὰ προέλθῃ αὔξησις τῆς χρησιμότητος αὐτῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ αὔξησις τῆς χρησιμότητος ἀγαθοῦ τινος ἀποτελεῖ αὔξησιν τοῦ πλούτου.

Τὸ χρῆμα

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ χρῆμα διεμορφώθησαν δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι θεωρίαι· κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Karl Menger κεφάλαιον εἶναι τὸ χρῆμα καὶ ἡ εἰς χρῆμα ὑπολογιζομένη ἀξία τῶν ἐξωτερικῶν οἰκονομικῶν μέσων.

Κατ' ἄλλην ὅμως ἄποψιν τὸ χρῆμα δὲν συνιστᾷ κεφάλαιον οὐδὲ κἂν εἶναι ἀγαθόν, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπιταγὴ πρὸς ἀπόκτησιν μέρους τῶν ἀγαθῶν. Εἰς ἣν δὲ περίπτωσιν δὲν θὰ ὑπῆρχον τὰ ὑλικὰ ἀγαθά, θὰ ἔπαυεν αὐτομάτως νὰ ὑφίσταται καὶ τὸ χρῆμα. Ὁ Ξενοφῶν κυμαίνεται μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀπόψεων· κατ' ἀρχὴν δέχεται βεβαίως ὅτι τὸ χρῆμα εἶναι ἀπαραίτητος συντελεστὴς τῆς παραγωγῆς : «Σὺ δέ, ὦ Ὑστάσπα, ἔφη, ἐλθὼν πρὸς τοὺς φίλους λέγε αὐτοῖς, ὅτι δέομαι χρυσίου πρὸς πρᾶξίν τινα· (καὶ γὰρ τῷ ὄντι προσδέομαι) καὶ κέλευε αὐτούς, ὁπόσα ἂν ἕκαστος δύναιτο, πορίσαι μοι χρήματα» [2]. Ἀλλαχοῦ ὅμως φρονεῖ ὅτι τὸ χρῆμα εἶναι μέσον ἀνταλλαγῆς τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν, δὲν ἀποτελεῖ τὸ κεφάλαιον οὔτε ἡ ὕπαρξις τοῦ κεφαλαίου προϋποθέτει τὴν τοιαύτην τοῦ χρήματος : «Ἀλλὰ μὴν καὶ τοῖς ἐμπόροις ἐν μὲν ταῖς πλείσταις τῶν πόλεων ἀντιφορτίζεσθαί τι ἀνάγκη· νομίσμασι γὰρ οὐ χρησίμοις ἔξω χρῶνται» [3]. Πρὸς τούτοις ἡ ἀξία τοῦ χρήματος εἶναι σχετικὴ ὡς ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς γνωστικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως διαθέτῃ τοῦτο εἰς ἔργα παραγωγικά : «Τὸ μὲν δὴ ἀργύριον, εἰ μή τις ἐπίσταιτο αὐτῷ χρῆσθαι, οὕτω πόρρω ἀπωθείσθω, ὦ Κριτόβουλε, ὥστε μηδὲ χρήματα εἶναι» [4].

Καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας—ποικιλία ἐπαγγελμάτων

Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας συνεπάγεται τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπαγγελμάτων : «Ἐν μὲν γὰρ δήπου ταῖς ἄλλαις πόλεσι πάντες χρηματίζονται, ὅσον δύνανται· ὁ μὲν γὰρ γεωργεῖ, ὁ δὲ ναυκληρεῖ, ὁ δ' ἐμπορεύεται, οἱ δὲ καὶ ἀπὸ τεχνῶν τρέφονται» [5].

Εἰς τὰς μεγάλας ὅμως πόλεις ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας φθάνει εἰς τὴν τελείαν ἐξειδίκευσιν : «Ἐν δὲ ταῖς μεγάλαις πόλεσι, διὰ τὸ πολλοὺς ἑκάστου δεῖσθαι, ἀρκεῖ καὶ μία ἑκάστῳ τέχνη εἰς τὸ τρέφεσθαι, πολλάκις δὲ οὐδ' ὅλη μία· ἀλλ' ὑποδήματα ποιεῖ ὁ μὲν ἀνδρεῖα, ὁ δὲ γυναικεῖα· ἔστι δὲ ἔνθα καὶ ὑποδήματα ὁ μὲν νευροραφῶν μόνον τρέφεται, ὁ δὲ σχίζων· ὁ δὲ χιτῶνας μόνον συντέμνων, ὁ δέ γε τούτων οὐδὲν ποιῶν, ἀλλὰ συντιθεὶς ταῦτα» [6].

---

1) Ξενοφ. Οἰκον. 20, 27—28.
2) Ξενοφ. Κύρ. Παιδ. 8, 2, 16.
3) Ξενοφ. Πόροι 3, 2.
4) Ξενοφ. Οἰκον. 1, 14.
5) Ξενοφ. Λακεδ. πολιτ. 7, 1.
6) Ξενοφ. Κύρ. Παιδ. 8, 2, 5.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω χωρία καταφαίνεται ὅτι διὰ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας βελτιοῦνται οἱ συντελεσταὶ αὐτῆς. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἤχθη καὶ ὁ Πλάτων, ὅστις ὑπεστήριξεν ὅτι διὰ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἐπαγγελμάτων αὐξάνει ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐργασίας. Ὁ Ἄνταμ Σμὶθ ἐπίσης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διεπίστωσεν αὐτὸ ὁρμηθεὶς ὄχι μόνον ἀπὸ θεωρητικῶν ἀπόψεων, ἀλλὰ καὶ ἐκ συγκεκριμένων τρόπων παραγωγῆς. Εἶναι γνωστὸν τὸ παράδειγμα τῶν βελονῶν· παρετήρησε δηλαδὴ ὅτι εἷς μόνος ἐργάτης ἐργαζόμενος εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν βελονῶν καὶ ἐκτελῶν ὅλας τὰς ἐργασίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παράγῃ ἡμερησίως πλέον τῶν 10—20 βελονῶν. Ἀντιθέτως ἐὰν ἡ ἐργασία αὕτη τῆς παραγωγῆς τῶν βελονῶν κατενέμετο εἰς 18 μικροτέρας ἐργασίας, ἡ παραγωγὴ θὰ ηὔξανε τεραστίως. Βεβαίως ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ἐξειδίκευσις συντελοῦν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς παραγωγῆς, διότι ἐξ αὐτῆς προκύπτει μείζων δεξιότης καὶ κατὰ συνέπειαν σύντμησις τοῦ χρόνου. Ἐκτὸς τούτου ὑποβοηθεῖται ἡ ἐφευρετικότης, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀναλύεται ἑκάστη ἐργασία εἰς διαφόρους τμηματικὰς καὶ ἑπομένως βλέπει ὁ ἐργάτης τὰ τμήματα αὐτῆς καὶ προσανατολίζεται πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἁπλουστεύσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου προσηλώνων τὴν προσοχήν του ἐπὶ ἑνὸς τμήματος τῆς ἐργασίας δύναται νὰ ἴδῃ τὰ λάθη του, ἀποκτᾷ ὀξύνοιαν καὶ τοιουτοτρόπως εἶναι δυνατὸν νὰ προκύψουν πλεῖσται ὅσαι βελτιώσεις.

Ὁ Ξεν. δὲν ἠδυνήθη νὰ διίδῃ τὰ μειονεκτήματα τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἐξειδικεύσεως. Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ἄξιον περιεργείας, ἀφ' οὗ καὶ ὁ Ἄνταμ Σμὶθ παρεῖδεν αὐτά. Τὰ μειονεκτήματα ταῦτα εἶναι οἰκονομικῆς καὶ ψυχοφυσιολογικῆς ὑφῆς· διὰ τὸν εἰδικευμένον ἐργάτην γεννᾶται κίνδυνος ἀνεργίας, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ κλάδος του εἶναι δυνατὸν νὰ κορεσθῇ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνεκα νέων ἐφευρέσεων ἡ ἀπασχόλησίς του νὰ καταστῇ περιττή. Προσέτι ἡ ἁπλούστευσις τῆς ἐργασίας λόγῳ τῆς ἐξειδικεύσεως καθιστᾷ ταύτην μονότονον μὲ σοβαρὰς ἐπιπτώσεις ψυχικῶν διαταραχῶν. Ἀφ' ὅτου ἐπεκράτησεν ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων συνεπείᾳ τῆς μονομεροῦς ἀπασχολήσεως, παρουσιάσθησαν πλεῖσται περιπτώσεις ψυχικῶν κλονισμῶν καὶ φυσιολογικῶν παραμορφώσεων. Δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολή, ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἡ μεγάλη ἐξειδίκευσις ἐπέφερε καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάσπασιν τοῦ ἀτόμου. Βεβαίως τὰ πλεονεκτήματα τοῦ καταμερισμοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητα. Σήμερον δέ, ὡς γνωστόν, ἔχει ὑπερβῇ τὰ ὅρια, τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ ὁ Ἄνταμ Σμὶθ, διὰ τῶν νεωτέρων συστημάτων ὀρθολογιστικῆς ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας, ὡς τοῦ Taylor, τοῦ Ford καὶ πλείστων ἄλλων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων συνάγεται ὅτι ὁ Ξενοφῶν, ὁ ἐρασιτέχνης οἰκονομολόγος, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ ἐντυπωσιάσῃ, ἀναπτύσσει inaffectata iucunditate τὰς βασικωτέρας οἰκονομικὰς ἐννοίας καὶ τοιουτοτρόπως ὑπῆρξε πηγὴ πολύβοος, ἐξ ἧς ἤντλησαν οἱ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διαμορφώσαντες τὴν ἐπιστήμην τὴν ἀσχολουμένην περὶ τὰ ἐν στενότητι ὑλικὰ ἀγαθά.